

ПЪРВАТА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЕСАРАБИЯ И ТАВРИЯ

THE FIRST HISTORY OF BULGARIAN LITERATURE IN BESARABIA AND TAVRIA

Елена Налбантова. *История на българската литература в Бесарабия и Таврия. XIX–XXI век.* Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2021, 248 с., ISBN 978-619-208-268-0

Елена Налбантова е от най-ревностните изследователи на българската възрожденска литература. Книгите ѝ „Прозата на Илия Блъсков“ (1999), „Възрожденският човек – утопии и реалности“ (2002), „Васил Априлов – време и съвременници“ (2004), „Одеса в българската история и литература на XIX век“ (2006), „Заради Възраждането“ (2012) са ценен принос в изследването на Българското възраждане и литературата, създадена по това време. Тя е и съавтор на „Енциклопедия на българската възрожденска литература“ (1996) и на „История и култура на България в дати. Възраждане“ (1997). Наред с това се насочи и към литературата на бесарабските българи, имаща типологическа и тематична близост с българската възрожденска литература.

Задълбоченият интерес на Елена Налбантова към българската литература в Бесарабия и Таврия датира от периода 2002–2006 г., когато е лектор по български език и литература в Одеския национален университет „И. И. Мечников“, Украйна. През 2005 г. в електронното издателство LiterNet се появи нейната антология „Български поети от Бесарабия и Таврия“, а през 2006 г. в Одеса излезе „Съвременна българска поезия от Бесарабия и Таврия. Антология. Критически прочити“, където представи осем от най-добрите поети от Молдова и Украйна и критически текстове за тях. През 2014 г. публикува книгата „Подстъпи към съвременната българска поезия от Бесарабия и Таврия“, в която подробно представя и анализира най-интересните имена и явления. Плод на нейния интерес към тази литература са множество публикации, а през втората половина на 2021 г. вече е факт нейната „История на българската литература в Бесарабия и Таврия. XIX–XXI век“ – изследването, с което Елена Налбантова увенчава своите занимания с бесарабската българска литература.

Това е първата история на българската литература, създадена в Бесарабия и Таврия. В нея авторката обхваща периода от XIX до първите две десетилетия на XXI век. Това е първият цялостен опит да се потърсят близостите, да се впишат или поне да се свържат явленията и авторите на тази литература с някои от процесите на българската литература. За първи път се прави цялостна периодизация и последователна и пълна реконструкция на картината на бесарабската поезия и проза, като на преден план са изведени най-добрите произведения и писатели. Водещ мотив в тяхното творчество е българското, родното: „За разлика от повечето представители на огромната българска диаспора, разпиляна по света, българските творци от Украйна и Молдова черпят вдъхновение най-вече от връзката с българските си корени, пренесени, присадени и дали богати плодове в Бесарабия“. И по този начин книгата на Елена Налбантова се превръща и в четиво по родолюбие.

Тя започва с кратко въведение, в което се уточняват някои термини, за да се стигне до въпроса „Кои са бесарабските българи?“, като следва на няколко страници пояснение за драматичната съдба на тези българи, напуснали днешните предели на България по време на Османското робство, за да се установят в Руската империя и преминавайки впоследствие през превратностите на геополитическото деление, да се окажат ту в Румъния, ту в Съветския съюз, а сега в Молдова и Украйна.

В първа глава е направен кратък исторически преглед, в който е проследена книжнината на български език в Бесарабия до възстановяването на българската държава, отбелязани са книжовните прояви на бесарабските българи във времето от 1878 г. до Първата световна война, прояви на български автори в румънската литература през 30-те години на XX век, прояви на български автори в Приазовието през 30-те години на XX век и изявите на бесарабски български творци след 1967 г. Неслучайно тук повтарям на няколко пъти думата *прояви*, защото и самата авторка настоява и доказва инцидентността при появата на българска литература в някои от тези периоди: „...при литературата, създавана от бесарабските и таврийските българи, не може да се говори нито за единен исторически път, нито за вътрешна приемственост. Тук става въпрос за няколко епизода, отдалечени във времето, без вътрешна връзка помежду си, без възможности за осъществяване на пълноценни контакти с литературата на прародината и на открита демонстрация на българско национално чувство. Книжовните прояви сред българите от диаспората винаги са в най-пряка зависимост не от естетически, а от политически контекст.“

Историческият преглед започва с представянето на три преписа на „История славянобългарска“, битували сред намерилите убежище в Бесарабия българи – два от тях се намират в „Болградския ръкописен сборник“, а третият е т.нар. „Башкьойски препис“, създаден със сигурност в Бесарабия. И авторката изтъква: „...повече от 70 години след създаването си Историята на Отец Паисий [...] застава в началото и на българската бесарабска книжнина. Този факт е свидетелство както за нейната същност, така в още по-голяма степен за тревогата на водачите на преселниците за опазването на народностната им идентичност.“ Само ще вмъкна, че в голямата си част преселниците са били неграмотни, но очевидно сред водачите е имало и образовани хора, пренесли или осъществили преписите на Паисиевата история, загрижени за българския произход на бежанците и за тяхното оцеляване като българи в чуждата среда. В тази връзка ще спомена и личното свидетелство на поета и художника Димитър Пейчев, споделено пред мен, че дядо му е имал Библия на български език, която той е четял.

По-нататък са проследени книжовните прояви на бесарабските българи във времето от 1878 г. до Първата световна война, които са твърде скромни – издаването на два сборника с български песни. Сред тях се откроява сборникът на Атанас Върбански „Песните на бердянските българи“ (1910). Видяно е и присъствието на български автори в румънската литература през 30-те години на XX век, създавали своето творчество на румънски език, като по-изявени сред тях са Иван Сулаков, Владимир Каварнали и особено Тодор Ненчев, който е и най-значимият поет.

Обърнато е достатъчно внимание и на българските автори в Приазовието през 30-те години на XX век, творили в най-трудните години на съветския период, „които загиват в периода на сталинските репресии, обвинени в български национализъм“. Тук са Никола Фуклев, Никола Шимов, Георгий Журжер, Иван Мавроди, Иван Гедиков, Димитър Марков, Александър Власов и Мишо Хаджийски. Тяхното творчество е повлияно изключително от строящия се социализъм. Щастливото изключение е Мишо Хаджийски: „Той е единственият автор, в чиито творби, създавани през 30-те години на XX век, се долавя усилие да се заобиколят идеологическите предписания на соцреализма“. Той е и единственият, който успява да се установи в България по време на Втората световна война, издава две книги и отпечатва множество статии, между които се откроява сборникът с разкази „Пуста чужда чужбина“ (1943). За съжаление, и него, както другите негови събратя писатели от Таврия, го застига нерадостна съдба – репресиран е от комунистическата власт в България и се самоубива на 7 декември 1944 г. при опит да бъде арестуван. Оцелява Димитър Марков, който впоследствие под името Дмитрий Марков се превърна в най-големия теоретик

и законодател на социалистическия реализъм в СССР, чиито книги се разпространяваха в превод и в България.

Следващият период от историята на бесарабската литература, обособен в книгата на Елена Налбантова, е посветен на бесарабските български творци след 1967 г. В тази година излиза в Кишинев стихосбирката на Петър Бурлак-Вълканов „Моя южна равнина“ – първата книга на български език след края на Втората световна война. „Така 1967 г. действително се превръща в знаменателна граница в историята на бесарабската българска литература. Тя поставя началото на нов епизод в книжовната реализация на бесарабци.“ Епизод, който продължава и досега, а „в Кишинев дебютират всички пишещи на родния си език значими бесарабски творци през втората половина на ХХ в. [...] ...до разпадането на СССР в края на 1991 г. Кишинев е единственият град в огромната държава [...], където нейният гражданин, чийто роден език е българският, има възможност да публикува своите творби“. Следват нови стихосбирки на Петър Бурлак-Вълканов, на Нико Стоянов („Здравейте“ (1976) и др.) и Михаил Бъчваров-Бондар („На белия свят“ (1986) и др.), на Георги Барбаров, Таня Танасова-Тодорова, Владимир Калоянов. И така началото е положено. След разпадането на СССР свои стихосбирки издават Димитър Пейчев, Анна Кострова-Терзивец и др. Появяват се и първите антологии на бесарабската българска поезия, чиито съставители са Петър Лозанов и Нико Стоянов, а бесарабската българска проза се реализира чрез творбите на Петър Труфкин, а впоследствие и на Петър Бурлак-Вълканов и Иван Вълков, а по-късно и на Иван Ненов, Илия Вълков, Анна Малешкова и Николай Куртев.

Това в общи линии е първата глава от изследването на Елена Налбантова, която следва хронологическия литературноисторически принцип. Макар и с прекъсвания, с възземания и пропадаания, цялостният процес на ставането и развитието на българската бесарабска литература е проследен пунктуално, с нужния професионализъм и вживяване в определени моменти. И най-важното – откроен е българският характер на тази литература.

Неслучайно изследването започва с изречението, поставено на отделна страница: „Целта на книгата е да приобщи литературата, създавана от бесарабските и таврийските българи, към активното познание за българското словесно наследство“. Това е ключът, чрез който трябва да четем книгата. Авторката поставя въпроса ребром в началото на втората глава „Бесарабската българска литература след 60-те години на ХХ век“, началото на дял първи „Поезията – контакти и аналогии“: „...доколко правомерно е разбирането, че поезията на бесарабските българи може и трябва да се разглежда като част от българската литература“? И отговаря: „Ако се съобразим с днешното разбиране за идентичността, първият критерий за определянето на принадлежността на едно творчество към дадена национална литература е самоопределянето на неговия създател. Без съмнение, всички бесарабски поети са носели своето българско етническо съзнание...“. И още: „...всички бесарабски български поети ясно демонстрират не само българско самосъзнание, но и желание да подредят творчеството си в полето на българската литература“. Но следва и контрапунктът: „Съществена пречка за изграждането им като български творци обаче поставя животът, далеч от историческата прародина и спорадичните до края на 1991 г. възможности за контакти и с наследството, и с настоящето на националната лирика.“ Т.е. авторите са българи, сами се афишират категорично като такива, но нямат достатъчна информация, познание и вживяване в българската литература.

Тук ще вметна мой личен спомен. Попитах през 2004 г. поета Георги Барбаров чел ли е Яворов, а той ми отговори: „Защо ми е да го чета?“. Аз отговорих със зяпнала уста. Дори най-изявените представители на българската литература са четени-нечетени. Те знаят първенците на българската литература, могат да ги прочетат в един момент от историческото развитие, но не го правят, още повече че част от тях сега живеят в България. Предпочитат да си останат в руслото на руската и съветската литература. Така че връзката между бесарабските автори и българската литература остава спорадична, понякога много случайна и в доста случаи конюнктурна. Оттук остава отворен и големият въпрос дали литературата, създавана от бесарабските българи, е част от българската литература. Да, тя е създавана от българи, но в много отношения закърмени и школували в руската и съветската литература – по обясними, но понякога и по необясними причини.

Направих твърде дългите разсъждения доколко българската бесарабска литература би могла да се смята за част от българската литература, защото въпросът е твърде сложен и Елена Налбантова го поставя и уговаря, но избягва категоричния му отговор. Началото на втора глава, дял първи „Поезията – контакти и аналогии“, се занимава твърде подробно с „типа връзки [...] между българската поезия, създавана на юг от реката Дунав и – условно казано – на север от езерото Ялпуг“ и установява, „че сред водещите чувства в бесарабската словесност е именно чувството за принадлежност към българския род“. Това предопределя и близостта ѝ с българската възрожденска литература, за да се наложи категоричният извод: „За бесарабските поети поезията на Метрополията е значима и привлекателна като образец не поради естетически, а единствено поради тематични близости в световъзприемането“.

Тази особеност определя и избора на поети и произведения, които оказват някакво влияние върху бесарабските поети. Авторката посочва влиянието на Крум Кюлявков (баладата „Никодим“), Христо Смирненски, Гео Милев (поемата „Септември“) върху поетите от 30-те години на XX век (Иван Гедиков, Иван Мавроди, Виктор Чеботаев, Никола Суфларски), живеещи в Съветския съюз. Проследено е въздействието на български поети с отделни техни произведения върху автори от Бесарабия от 60-те години на XX век и насетне – Димчо Дебелянов, Иван Вазов, Христо Ботев, Атанас Далчев, Андрей Германов. За да последва заключението: „...бесарабските поети упорито се обръщат към българската поетична традиция и съзнателно се опитват да демонстрират приобщаване на своите преживявания към психологическия опит, усвоен вече в българското слово. Поради специфичната за част от бесарабската българска поезия декларативност обаче, връзката с поезията на Метрополията бива манифестирана по-често чрез назоваване имената на един или друг поет, а не толкова чрез усвояване на специфичен поетически маниер“.

В следващата част на дял първи от тази втора глава „Поезията на осмината“ авторката подробно анализира основни мотиви от лириката на осем водещи поети – Петър Бурлак-Вълканов, Нико Стоянов, Михаил Бъчваров-Бондар, Георги Барбаров, Владимир Калоянов, Таня Танасова-Тодорова, Тодор Стоянов и Димитър Пейчев. Тя заявява: „...в съзнанието и на малцината изследвачи, и особено на бесарабската аудитория, тази осморка започва да се възприема като класическо начало. Написаното от тях задава тона, модела и образеца, чрез който се остойностяват и темите, и езикът, и формата на създаваната тук поезия. [...] Впечатляващо е интонационното разнообразие в създаденото от осмината. В стиховете им можем да открием и съзерцанието на природата, любовта или спомена, но и патетиката на колективното, на общостните митове и на стремежа да се построи монадата на българското единство“. Проследени са водещи мотиви от тяхната поезия, като особен акцент е поставен върху образа на майката: „Дори и най-беглият поглед към съвременната бесарабска българска поезия създава усещането, че централната ос, около която се строи светът на бесарабския лирически човек, е майката. Трудно може да се открие автор, който да не създава посветени на нея стихотворения, като в тях образът на майката е приземен, реалистичен, взет непосредствено от житейския опит на творците“.

Дял втори от втората глава е посветен на прозата, създавана от бесарабските автори. Тези страници са изцяло приносни, защото за първи път обстойно, подробно и аналитично е разгледана цялата белетристика на бесарабските българи. Акцент е поставен върху творчеството на Петър Труфкин с романа „Беженарите“ (1969), Иван Ненов, Анна Малешкова и Николай Куртев, също са обговорени и Петър Бурлак-Вълканов, Иван Вълков, Илия Вълков. Авторката подчертава близостта на разглежданата проза с тази от времето на Българското възраждане: „Като изключим романа на Петър Труфкин, в останалите бесарабски български книги дистанцията от мемоарното е пренебрежително малка. Целта на посланията им не е постигането на универсален разказ за човешкото, а даване на Глас и Лице на бесарабския българин и на буджашкия пейзаж. С това съвременната българска бесарабска проза, подобно на посестримата си съвременната българска бесарабска поезия, се родее с първите стъпки на литературата на Прародината“. Особено внимание заслужава частта „Как литературата разказва историята“. В нея е представен пиететът на бесарабските автори към собствената им история и особено към началото на заселването им в Бесарабия.

В заключение Елена Налбантова прави кратък обзор на хумористичните произведения, създавани в Бесарабия. Но по-важен е изводът за творбите на бесарабските писатели: „...всички те говорят за страданието като основна черта на преселническата душа. За жаждата по една далечна, изгубена и никога незабравена Прародина...“. Всъщност това е основният мотив в произведенията на повечето автори от българската диаспора, той подхранва творчеството им и дава смисъл на тяхното писане.

В края на книгата са поместени няколко приложения, в които е дадена пълна хронология на периодичните издания и художествената литература на български език в СССР, както и на стихосбирките и прозаичните книги, издадени след 1967. Специално внимание заслужават публикуваните анкети с Иван Вълков, Иван Ненов, Анна Малешкова и Николай Куртев, обогатяващи с лични свидетелства изследването.

„История на българската литература в Бесарабия и Таврия. XIX–XXI век“ от Елена Налбантова за първи път дава цялостна представа за тази литература. Творчеството на бесарабските български писатели е разгледано обстойно – най-напред с културно-исторически подход, а след това и с интерпретативен. Отличени са върховете им постижения, анализирани са възлови техни творби, проследени са всички процеси в бесарабската българска литература. В същото време това е *жива* история на една литература, която е млада и развиваща се на тласъци и промеждутъци в зависимост от геополитическата конюнктура. Тя е жива и още защото изследователката привежда множество лични свидетелства на самите писатели, не остава безразлична и се вживява в тяхната съдба. Това е изстрадана съдбовна история, плод на дългогодишен възрожденски събирателски, проучвателен и аналитичен труд.

Димитър Михайлов*

* **Димитър Михайлов** – проф. д-р, катедра „Българска литература“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, d_mihailov_vt@abv.bg.